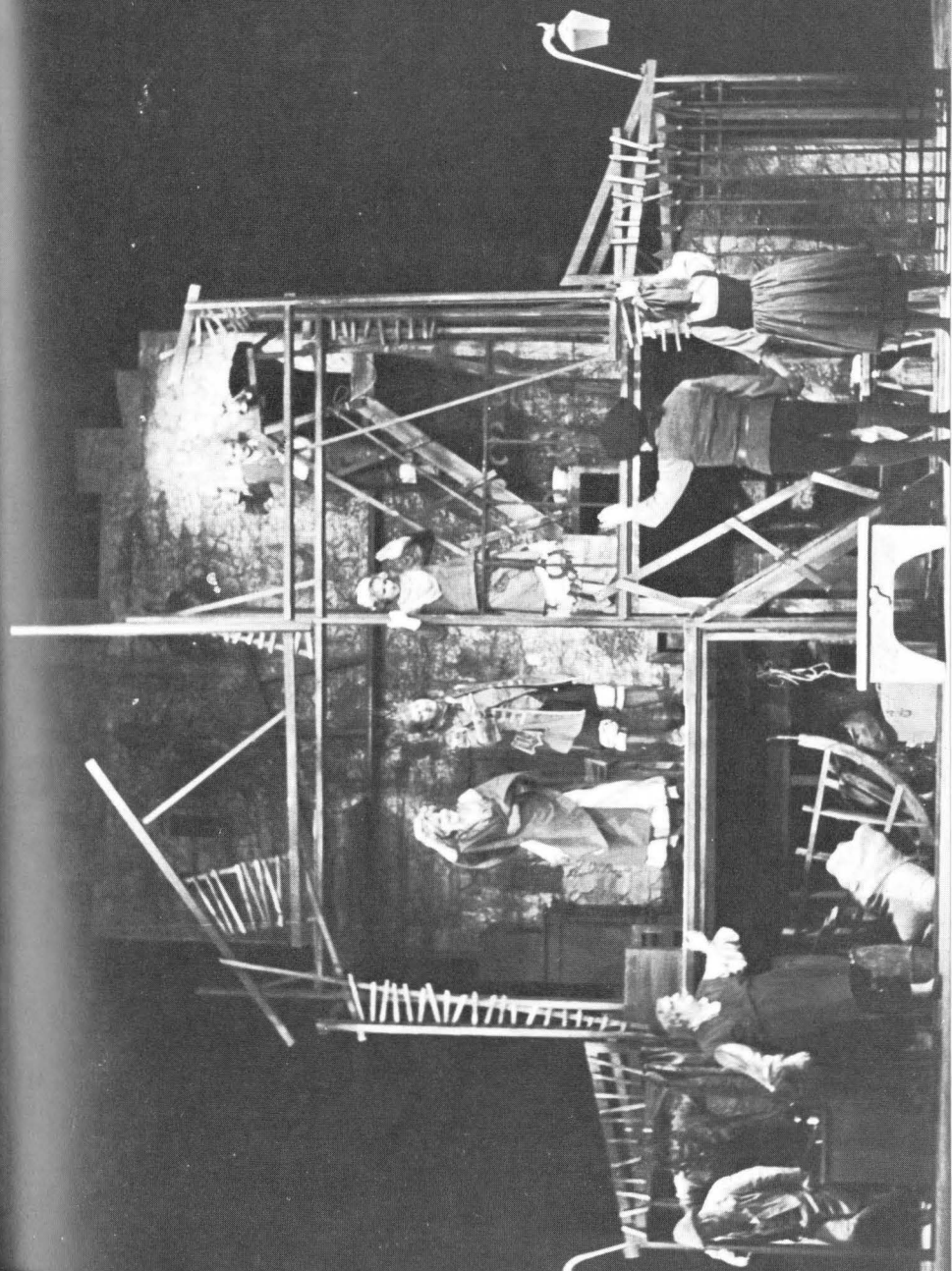

ČUDESNI PRSTEN PSOVKE

Živko Jeličić

Objavljujući KATU KAPURALICU Vlaha Stulića u MOGUĆNOSTIMA Marko Fotez je instinktom kazališnog znalca, istančanim sluhom scenskog stvaraoca osjetio izuzetnu književnu vrijednost ovog iz arhivske građe istrgnutog teksta. Riječi Fotezovog pogovora — kojima se naglašava unutarinja povezanost Stulićeve tragikomedije sa suvremenim teatrom, pripominje teatar apsurdna ili antidrame, pa čak i nadrealizam i podsvjesni tok — možda nukaju površnog čitaoca da sve te izazovne situacije pripiše zanosu otkrivanja, želji Fotezovoj da što bolje izrazi svoje oduševljenje tragikomedijom koja mu je u rukama — sva topla, iskričava, sposobna da opeče, ujeđe do krvi, raskalašna, da nasmije, da sledi, stravična, a nadasve živa.

Silazak, međutim, u slojevitost Stulićeva teksta, analitičko otkrivanje njegovih strukturalnih krugova uvjerit će nas da su Fotezove natuknice — iako nedokumentirane — pribilježene lucidnom preciznošću, da ni jedna od njih ne predstavlja kurtoazni promašaj ili ustupak žaru otkrivanja, da je svaka od njih duboko ukotvljena u tekst Vlaha Stulića i da je čak i trenutni uzlet Fotezove rečenice u pogovoru pred čudesnim jezikom tragikomedije (»U kompleksnosti izražavanja kroz povijest naše književnosti ova Stulićeva komedija i u pogledu jezika znači otkriće: u njoj kao da su anticipirani i nadrealistički i hermetički i automatski

tekstovi«) dokraja prepoznatljiv u govornim brzacima i mračnim ponornicama Stulićevih ljudskih fizionomija u KATI KAPURALICI. Teško je u našoj kritici naići na takvo pero koje bi takvom lakoćom — u obrisima krokija — izvuklo na svjetlo bitne koordinate jednog veoma slojevitog i nadasve originalno pisanog teksta.

Dodiri s prvim slojem ovog ljudskog pakla, tog »brloga smrdećeg« (kako ga nazivaju i pisac i njegova tragikomična lica) otkrivaju na takozvanom »općem planu« dramske strukture neobičnost stvaralačkih tokova u KATI KAPURALICI. Idejnom, klasnom, moralnom, racionalno izgrađenom predlošku kao da nema ni traga. Svi oni predloži što ćemo ih naći u dramskim tekstovima od Kosora i Vojnovića do Krleže, Marinkovića, Matkovića, ovdje kao da nisu zamjetljivi. Možda je upravo i zbog toga izostala svaka stilizacija (i na planu materije i na planu jezika) — i dosljedno tome rodila se i pomisao o bliskosti Stulićeve drame teatru apsurdna. Ljudi Stulićeva teatra nemaju ni polazišta ni svrhu svoga puta ni u životu ni na sceni. Nisu ničim omeđeni, stilizirani, podvedeni pod koordinate ni misaone ni estetske. (Možda ih možemo naći u potresnim stihovima A. B. Šimićevih SIROMAHA: *O skupi sebe u se i svoju sudbinu / Ne razlivaj se preko ruba / Zatvori vrata svakoj nadi / Jer to su vrata u prazninu / O skupi sebe u se i svoju sudbinu.*) Nema tu ni filozofske teze, ni borbe između dobra i zla, ni traganja za izgubljenim vremenom, ni skalpela kojim se razdvaja dekorativni privid od krvave stvarnosti, pred nama je onako od oka odrezano živo meso, karnaleksno zbitije jednog ugrabljenog trenutka iz strave realiteta, bez okvira, bez uvoda i zaglavlja, besmisleno po svom postanku i po svojoj svrsi postojanja. Ili, ako se pozabavimo fabulom. Nje kao da i nema. Udavanje kćeri Mare teško da može odigrati ulogu fabule u strukturi ovoga teksta. Prisjetimo se da i sama lica u tragikomediji veoma često zaboravljaju da se potčine fabuli zaokupljeni svojim bizarnim tokovima bivstvovanja. Fabula ni u kom slučaju ne povezuje materiju ove drame, ne gradi ni na unutaršnjem planu prenapregnutost karaktera ni na vanjskom (od ekspozicije do zapleta) stvaralački luk dramskog događanja. Antidrama se sama od sebe nameće u svakom razmišljanju koje nas dovede do fiktivnog postojanja fabule u KATI KAPURALICI. Kad bi se pod fabulativni predložak podmetnula smrt umjesto vjenčanja kao da se u najdubljim slojevima drame ne bi ništa izmijenilo — jer i smrt i vjenčanje su pokušaji bijega iz »brloga smrdećega«. Degradiranje fabule, njena bespredmetnost u drami možda je najvidljivija u ponašanju i takozvanih spo-

rednih lica. Dolazak i prisustvo izvršioca vjenčanog čina notara Kandže (koji je direktno u službi fabule) to izravno potvrđuje: notar Kandže kao da i sam izvršava formalnosti vjenčanja bez ikakve patetike, brzo-pleto, preko ruke, što bi se reklo — a njegov unutarnji, psihološki izvrsno izražen nemir, što se našao u »brlogu smrdećem«, zrači iz svake njegove riječi, iz svake njegove kretnje.

Ništa manje nećemo biti zatečeni i iznenađeni ako se nađemo oči u oči s karakterima. U svim — pa i vrhunskim dramskim tekstovima — i predložak i fabula pomogli su talentu autora da u drami oblikuje karaktere koji svojom dubinskom profilacijom povezuju dramski tekst s vremenom i čovjekom epohe. Drama u stvari i zrači iz mraka karaktera — i što je zračenje i sukobljavanje s čovjekom do sebe prirodnije — to je drama bolja. Sudar između Ignacija Glembaja i Leonea može se dogoditi na bilo kojoj paraleli, u bilo kakvom prostoru jer nastaje iznutra, iz dubine karaktera, a ne izvana (kao što se, usput rečeno, često događa u Begovićevom teatru). U KATI KAPURALICI prisutni su ulomci ljudi; njihova galerija više je nalik na polomljeno, razvaljeno zubalo u kome tu i tamo proviruje krnjatak; nigdje cjelovita ostvarenja, nigdje ličnosti koja bi svojom slojevitošću osmislila autentično svjedočanstvo vremena. Ni Kate, ni Luka, ni Mare, ni Pavle nisu likovi profilirani kao cjelovite ljudske fizionomije. Polomljeni predmet koji je uvijek i svagdje prisutan na sceni (jedan žmulić grintav, a ti okrnut) možda je u okvirima poparta čvrsta i permanentna sjenka ljudskog profila ovih lica; ta polomljena zasmrađena stvar vjeran je odraz isto tako polomljenog i zasmrađenog ljudskog portreta. Nije riječ o odsustvu heroja iz antičke tragedije, ovdje se osjeća odsustvo običnog ljudskog oblika koji bi bio u stanju oformiti, sakupiti ljudsko u živ lik čovjeka. Tok svijesti — i kod Luke i kod Kate — zalomljen je, nejedinstven, sva psihološka struktura lica razvaljena je do temelja: i Kate i Luka kreću se na žici spontane bizarnosti koja ponekad nailazi iz mraka podsvijesti, ponekad iz same realnosti koja ih okružuje; njihove psihe nalik su na polomljena ogledala koja tren zasjaju na kaplji rakije, tren se zagase u tami kletve. Gotovo da je nemoguće sastaviti u cjelinu lika te rasute ulomke, tu prosutu staklovinu. Kata tren prhne u egzaltaciju da se istog trena sunovrati u prostotu. Trajanje kao da je jedina ogoljela vremenska kategorija koja povezuje ove razvaljene mozaikne ličnosti. Ni jedna misao nije domišljena, ni jedna radnja okončana. svuda i u cjelini i u pojedinostima prisutan je batrljak, krnjatak, zalomljeni život.

Čini mi se da se upravo na tom batrljku, na tom ulomku treba zaustaviti. Reklo bi se da je on — osnovni trag koji će nas dovesti do koordinantnog sistema KATE KAPURALICE. Primijetiti ćemo da se nekako ulomak iz psihe Lukine lakše dogradi s ulomkom u psihi Kate no što bi se mogao povezati sa stakalcem u samom Lukinom tobolcu. Sve nas upućuje na tvrdnju da rasutost oblika, razorenost psihe proširuje svoj krug postojanja (naglašavam specifičnog postojanja), da se veoma lako rasuti oblici različitih oblika i različite provenijence lako međusobno pomiješaju, isprepletu. Na dnu raspada ljudskog, u trajanju gdje se razilaze oblici i vraćaju tvarima kao da se javlja i nova zakonitost.

Očito je da likovi u KATI KAPURALICI pokazuju tendenciju uraštanja jednih u druge. U vlastitom obliku, u osami, gotovo da ih i nema, ne žive. Oživljuju i jedino žive u nekoj čudovišnoj simbiozi udova, riječi, gesta. Na neobičnoj linearnoj putanji razvoja radnje, bez klimaksa, bez uspona i pada, rađa se neobični živi bivstvovanja ove grupe u kojoj su živi ljudi urasli jedni u druge.

Čudesni prsten psovke jedina je putanja njihova života i kretanja. Istovremeno, taj prsten psovke osnovni je sloj i jedina osnovica postojanja. Ponekad se izvali samostalna gesta, podigne se prijeteći ruka spremna na udarac, osami se monolog očaja, zablista visoko u prostoru vrisak — ali pravi život Stulićevih likova odvija se u tom kolopletu, udova, gesta i riječi, u prstenu psovke. To nije Verga i njegov faktografski svijet malih ljudi, to je zažarena nategnutost izranjene psihe iz koje soči sulud ritam, to je unutarjni otkucaj zajedničkog srca jedne jedinstvene zasmrađene i popljuvane, alkoholizirane i prostituirane Laokonove grupe u »brlogu smrdećem«. Upravo ta izranjenost, taj živi otkucaj stvara furiozni ritam burla, bareška, ugriza, oslobađa materiju faktografskog, gradi novi kvalitet, jedinstven u našoj dramskoj književnosti.

U životu Stulićevih lica psovka nije »sočnost izraza«, pa čak ni izraz animalnosti. Psovka je jedino vezivno tkivo što drži ova lica u životu, njihov kruh svagdanji, zrak koji dišu. U psovci je prostor za izražavanje njihova vitaliteta, za njihovu radost i njihov očaj. Psovka je jedini oblik života u koji su se oni smjestili, bez ostatka. Pratimo ih samo načas i pogledajmo kako žive ta sakata lica u čarobnom prstenu psovke. U stravičnom prostoru breugelovskog interijera — koji smrdi mokraćom i izmetinama imbecilnog sina Luke, gdje je sve polomljeno i razvaljeno — sigurnost se nalazi u međusobnom zahvatu. Samo što taj zahvat nije

zagrljaj — on je ugriz — i što zubi čvršće zagrizu u meso, to kao da je stabilnost čvršća.

LUKA: *Da nemam rigvarda temu što ti je u trbuhu, videla bi ti!*

KATA: *Imalo ti je to prije doć na pamet! Oli si zaboravio, jarče, kad si se više mene valjo doli u Gvardiji od Vićenca na odru! Oli sam, kenče, ja sama ovo zaprđela u trbuk?*

LUKA: *Muč, kenjo buzarada, muč! Tako govoriš prid ovom djecom?*

Tek što se bude iz sna osluškuju jedno drugo, Kata Luku, Luka Katu (njuše se kao štakori) i — zakratko zdere se paravan iščekivanja, grč psovke im omogući dodir, međusobno ujedanje. Zažarena, linearna nit međusobnog ujeda traje od početka do kraja tragikomedije. Svako srozavanje psovke na vulgarnost i bizarnost osiromašuje ovu dramu do temelja. U prstenu psovke sve se događa. Kontrapunkt je prisutan u samom krvotoku radnje što se odvija u matici psovke. Svaki put kad Kate izleti u halucinantno, Luka pridometne naličje, realnost, poslušajte ovu igru kontrapunkta:

KATA: *Muč ti, muč! Ja sam poštena mladica, ala da su ti kćeri kao ja! Evo nijesam još navršila tries godišta, rodila sam toliko djece koji su tvoji, jeben jarče, i još sam bolja i galantnija neg ti je kćer od udadbe. Ja se svakijem prohodim skladno i galanto, i avancala sam da mi govoru: kako je ona mladica amabila, kako s galantarijom tratta, kako je famoza — sikuro vidim i ja da je tako, pozna se subito ko je od đentile krvi.*

LUKA: *Chi si loda, s' imbroda.*

KATE: *Sikuro imam se čijem hvalit: ko gođ me poznat hvali me, svak govori: koja je ono svjesna i prudenta žena!*

LUKA: *Muč, luđo bezočna, muč.*

KATA: *Muč, je li?! Muč ti! Ne umiješ ni govorit ni tratat, a ja govorim i trattam da par mio, ja sam i učila i videla.*

LUKA: *Jesi, accordavanti, kad si niz skalu svijetlila i otvarala vrata ko i svaka rabe, čistila taljerice s kusom od košulje kako i sad činiš, mela, prala i prolijevala orinale i druge lijepe stvari od mode, kako činu sve djevojke.*

KATA: *Lažeš, toware, non è vero niente: sad čistim taljerice, je li? Ako nejmam ni košulje na meni, nego dva repa što niz mene visu.*

LUKA: *Ja bih bio mahnit kad bih s tobom kontrasta. Zna vas Grad da si bila raskidano rabe ko i sve ostale . . .*

Ili poslušajte novu varijantu: riječ e o Mari i njenoj udaji:

KATE: *Neka ti je otac iz Konavala, ma meni ne konvenja da mor-narinu uzmeš za muža. Ja imam kapetana u mojoj raci! Istina je da se boravimo kako bolje možemo u našem siromaštvu, ma alfine ima siro-mašnijeh i vlastela.*

LUKA: *I neće! Poznadu je kakva je i buna i bunica, ma što je gore: neće je nitko, neg se š njome rugaju za privarit je ko kurvu. Nek se ide buzarat kako hoće. Večeraimo sad. Ajmo, djeco, k večeri!*

Punctum contra punctum. I to ne jednom i ne slučajno. Kontra-punkt je ono nevidljivo uže koje čvrsto drži na okupu iluziju i realnost, gradi cjelovitost životnog toka u prstenu.

Neobični su i trenuci kad nailaze strana lica u životni krug Stulićevih lica.

Klasični dijalog gospođe Mare i Konavljanina Vase o kotonjati u SUTONU. U tom dijalogu gospođa Mare izlazi na proscenij svoga vlasti-tog privida i u strogoj stilizaciji igra od najave Vasine do njegova odlas-ka i one tvrde, metalne rečenice upućene služavki Kati: »Kata, pribroji«. Kata u Stulićevoj KATI KAPURALICI u susretu s notarom Kandžom htjela bi izići iz prstena psovke, održati se na koturnama mladice (*Gos-par Kandže, dobar došo, akomodajte se, molim vas, služite se... Vjere-niče moj vrli i zete, allegramente! Koja je ovo danas moja sreća videt vas ovdj lijepo skupljenijeh: zahvaljivam na inkomodu...)* ali istog trenu obraćajući se Luki vraća se svom svagdanjem bivstvovanju (*Muč, toware konavoski! Pavle, drž' to spravno, zasramice nijedna...)* Razlomljenost je očita, nemoć življenja izvan prstena potvrđena, jedina sigurnost je u ugrizu (*jeben jarče*).

Na trapezu psovke (*mazgo erćijanska, toware konavoski, jeben jarče, gnusna kundurico*) traju dani. Iznenađuju sinkope, oni časovi očaja u kojima se poneka lica osamljuju. Klasični su Lukini monolozi: kao da lice u osami slika svoj tragikomični autoportret, svoju sudbinu; riječi monologa sve nas više udaljuju od komedije i primiču tragediji — da se na kraju i samo lice ruši u očaju pred nama tražeći u prividnoj smrti izlaz iz brloga. U tim najdubljim trenucima osame — kad lice priželjkuje smrt — kao da se razgolićuju i sva lica uokolonaokolo: razvaljuje se oplata psovke i mi u tom svijetlom trenu susrećemo ljudsku riječ, s koje je zderana gnusna kora (*jeben jarče*) i koja tiha zrači ljudskom

neposrednošću i toplinom. (*Uzmi, Luka, malo rakijske, ala uzmi, ti si moj.*) Koliko je ovaj mlaz ljudskosti (... *ti si moj*) blizak onoj suzi (u Kalebovoj noveli NA KAMENJU) koja se Kazi pojavljuje u oku dok drži premlaćeno dijete na koljenima a za njegovim leđima se batrga naklana Loja. Istina, drugi prsten očaja, kalebovski, ali veoma srodan ovome u KATI KAPURALICI.

Ima li trenutaka radosti u ovom osakaćenom svijetu?

Evo, vjerenik će naići svakog trena. Kuća bazdi smradom, vrisak ujeta potresa i okolinu. U svakoj rupi svjetluca se grozd stjenica. Luki se javlja misao da obijeli klakom jazbinu. Čudesna pojava vapna: njegova bjelina kao da je sve izvrnula naglavce, prožela sva lica neobičnom radošću. Podjetinjili su. Ona ista Mare koja im je maločas ulila mokraće u zdjelu s hranom, ona ista Mare koja se lomi u grču psovke i prostitucije, odgovara odjednom rečenicu: *Majko, o majko, hodi vidi je li lijepo.*

Ko je otkrio ovo okance ljudskosti, ko je s Marinih usana u hipu obrisao bljuzgavicu besramnosti, ko je ozario radošću, ko joj je šapnuo spomenutu rečenicu?

Kantica s vapnom.

I još više. Kantica s vapnom i preobrazba ovih ljudskih batrljaka u radosnu djecu potvrđuje da gospodar Vlaho Stulić nije ovim svojim besprizornim licima zapečatio sudbinu, da je i pod dubokim slojem smrada i blata znao otkriti onu neuništivu žeđ čovjeka za bijegom iz neljudskih uvjeta života, ono nemirenje čovjeka sa sudbinom, nemirenje koje čovjeka i razlikuje od životinje i oslobađa okova animalnosti.

Psovka otvara prostor i za uzbuđenja kojima nije izvorište u srdžbi. Psovka je govorni tok širokog dijapazona, psovkom se grdi, ali sa psovkom se i likuje, odobrava, uzbuđuje. (Kad svodilja Marica pita Maru za mornara: *Pjažera li te?* Mare odgovara razdragana: *Cazzo, buzareda! Veoma je skladan...*) Psovka je u KATI KAPURALICI izražajni okvir u kome se sve događa, u kome zrače sva raspoloženja lica.

Fotez je u svome pogovoru zapisao: Jezik u KATI KAPURALICI uopće nije »literaran« ali je zato stopostotno životan: kao da je magnetofonski sniman govor u sobama, krčmama i na trgovima. Ima u tom tekstu često i šokantne vulgarnosti, ali uvijek i neposrednosti običnog razgovaranja, onog prisnog svakidašnjeg govornog kontakta među »običnim« ljudima.

Nije slučaj da je Stulić — i kad je riječ o jeziku — dao do tada nešto nepoznato našoj dramskoj književnosti. Stulić nije literarizirao jezik jer nije pretakao život svojih lica u stilizirane predloške ni povijesnog ni ličnog karaktera. Imate osjećaj kad čitate KATU KAPURALICU da je jezik jedina imovina, jedini dar ljudskosti njenih lica. Sve im je oduzeto. Ostao im je taj iskaz vulgarnosti u kome jedino i mogu da se izraze. Jezik srozan do biološke golotinje ali upravo zbog takve ogoljelosti i čvrsto vezan za spontanost čovjekom. Predmeti su okrnjeni, ljudi osakaćeni, sabijeni u sklop monstroznoeg zajedničkog praobljka (tijelo s više glava, bezbroj udova) — i jezik im je ostao kao jedina potvrda života, kao prljavo ogledalo u kome zrcali svaka njihova gesta, svaki uzlet, svaki pad. Što je sakatost očitija kao da je jezik snažniji, plastičniji. Zasjeđen očajem, nazubljen sarkazmom, razgoren raskalašenom radošću jezik Stulićevih lica razgara se u blistavi brid čudesnih prstena psovke.

KATE KAPURALICA sa svojim čudesnim prstenom psovke teško će naći svoj preobrazac u našoj dramskoj književnosti. U tome ćemo se složiti s Fotezom. Međutim, naša literatura otkrit će nam u svojim ostvarenjima — i to onim ponajboljim — onu istu sondu očaja i beznađa što ju je gospodar Vlaho spustio sa svoga gosparskog prozora u svoje susjedstvo, u familiju pijanog dubrovačkog crevljara Luke Kapurala. Lica Kate Kapuralice susrest ćemo na onim stranicama literature (napomenimo nasumce: ČA SMO NA OVON SVITU Uvodića, Kalebova pripovijetka, mnogi tekstovi Krleže, Crnjanskog, Samokovlije, PROKLETA AVLIJA Andrićeva itd., itd.), one literature koja se oslobađala stilizacije i otvarala tokove iz podzemlja čovjekove psihe pratila ih trudeći se da sačuva njihovu autentičnost.